

РЕЦЕНЗИЯ

на дисертацията на **Боряна Чавдарова Ангелова – Игова**
на тема **„Консуматорското общество от Франкфуртската школа до Жан Бодрияр. Основни проблеми на културата”** за присъждане на образователната и научна степен
„доктор по философия”
от доц. д-р Хараламби Паницидис

Боряна Чавдарова Ангелова – Игова е родена на 31.03.1980 г. в гр. София. Завършила е специалностите психология (2002) и културология (2004) при СУ „Св. Кл. Охридски” с бакалавърска степен. През 2006 г. придобива магистърска степен по *Философия на културата, политиката, правото и икономиката (Философия с преподаване на английски език)*. Зачислена е като докторант по *Философия на културата, политиката, правото и икономиката (Философия с преподаване на английски език)* към катедра Философия при СУ „Св. Кл. Охридски” на 01.02.2007 г. и отчислена с право на защита на 01.02.2010 г.

Общият брой на публикациите на Боряна Чавдарова Ангелова – Игова по темата на дисертацията е 5. Това са статиите: *„Маркс, Франкфуртската школа и Жан Бодрияр: историята на една идея*, в сп. Ново време, юли-август, 2009; *Какво ще правим след оргията?! Франкфуртска школа – Жан Бодрияр*, в сп. Философски изследвания на виртуалната култура, кн. 1, май 2010; *Франкфуртската школа и Жан Бодрияр: щрихи върху една естетическа теория*, сп. Философски алтернативи, кн.3, 2011; *Културната индустрия и спорта* в сб. Личност. Мотивация. Спорт, кн.16, 2010 и *Проблемът за културата, Франкфуртската школа и Жан Бодрияр* в сп. Litera et Lingua, бр.Есен-зима, 2011;

Посочени са още 8 публикувани академични рецензии и статии извън темата на дисертацията. През периода от 2007 – 2009 г. Боряна Ангелова е била на специализация в *Ecole Normale Supérieure de Lyon*, Франция и в института *Милтън*, Дъблин, Ирландия.

Документацията по защитата е пълна. Приложени са изискваните от закона допълнителни справки.

Темата на дисертацията е посветена на проблем, чиято актуалност едва ли буди съмнение. Уводът коректно, последователно и изчерпателно очертава теоретичната рамка, методологичният подход и основните проблемни полета на предприетото изследване. Теодор Адорно, Макс Хоркхаймер, Валтер Бенямин, Херберт Маркузе, Жан Бодриар са авторите, чиито критични анализи на потребителското общество, масовата култура, мястото и ролята на произведението на изкуството в съвременния свят преобладаващо присъстват в текста на Боряна Ангелова. Още в неговото начало, съвсем основателно, тя обосновава тезата, че в основата на разбиранията на представителите на Фанкфуртската школа за особеностите на културната индустрия в съвременното общество стои Марксовата концепция за стоковия фетишизъм. Заслужен интерес предизвикват размислите на дисертанта около пресъздаването на критичното преосмисляне на марксизма и на идеите на критическата теория от страна на Жан Бодриар. Прецизно са изведени логиката и резултатите от интерпретацията на политическата икономия, чрез които Бодриар стига до оригинално разработване на теорията на знака. Бодриаровата критика на „политическата икономия на знака”, за разлика от марксистката, анализира не стоковата форма на стойността, а нейната знакова природа, където се отграничават функционалната логика на потребителната стойност, основана на принципа на полезност, икономическата логика на разменната стойност, диференциалната логика на знаковата стойност и логиката на символната размяна. Подчертано е особеното значение на логиката на символната размяна, доколкото именно нейното нарушаване съдейства за „абстрактната рационализация” на обектите и превръщането им в стока или знак. Този процес означава редуциране, свеждане на качествено разнообразие на обектите на размяна към единна форма на стойността, съчетаваща в себе си потребителната, разменната и знакови форми, която превръща тези обекти в стока. Оттук, според Бодриар, следва ходът, радикално променящ съдбата на европейската цивилизация: стоката и знакът последователно се отъждествяват и взаимоподменят, разрушавайки по този начин механизмите на традиционния контрол на смислите, а след това и на положения в основата на културата процес на означаване като технология на „символното производство”.

В първа глава на дисертационния труд *Възможно ли е произведението на изкуството* анализът е съсредоточен върху:

- творбата на изкуството и как тя се превръща в стока в контекста на съвременното общество;
- афирмативният характер на културата;
- въпросът за възпроизводството на истинската художествена творба;
- възможните характеристики на „идеалния тип” произведение на изкуството;
- разбирането на връзката между изкуството и потребностите при анализиранияте автори;
- спецификата на взаимодействие между културната индустрия и масмедийната култура;
- изкуството и неговата политическа функция и др.;

Съдържателният акцент е поставен върху изясняване спецификата на гледните точки на изследваните автори при определянето на характеристиките, мястото и ролята на произведението на изкуството в епохата на модерността и след нея. В тази връзка, искам да подчертая още тук, че един от основните приноси на дисертацията се състои в разбирането, макар и имплицитно присъстващо, относно механизмът на масовата култура и промените, които тя носи със себе си, а именно: този процес означава не само въвеждане на още един тип и вариант на културата, наред с другите, вече формирани и наложени, а промяна на самия тип функциониране на културата. Със своето съдържание и принципи на функциониране масовата култура тясно взаимодейства с другите страни на социалната регулация в съвременното общество, което непосредствено намира израз и в сферата на изкуството.

Във втора глава на дисертационния труд *Какво следва след загубата на разума?* са изследвани негативните тенденции в развитието на съвременното общество, изразяващи се в регресивни социално-антропологични изменения като: отмирането на рефлексията (замяната ѝ със стереотипни реакции и мисловни клишета, свързани с развитието на масовата индустрия на културата), стандартизацията на отношенията в обществото, фиксирани чрез господството на инструменталния разум. Реконструирането и синтезът на

различните гледни точки тук са намерили не само своята съдържателна мяра, но и съответстващият ѝ теоретичен изказ.

В трета глава *Какво ще правим след края на оргията?* са разгледани въпросите за изкуството, което успява да се защити от репресивността на културната индустрия и масмедийната култура. Тук дисертантът изхожда от тезата на Бодрияр за съвременното състояние на западната култура, когато всичко вече „се е състояло”, когато изминали вече стадия на „прелъстяването”, ние се оказваме във вселената на „свръхреалната” симулация, където „нереалността” е възможна само във вида на сходство на реалното със самото себе си, където всички събития възпроизвеждат нещо вече случило се, а движението е обречено на все по-нарастваща неопределеност: „фаталните стратегии” се сменят от фрактална форма на разсейване. Като ключови характеристики на произведенията на изкуството, които устояват на асимилацията на преден план са изведени онези, които провокират критическо мислене, създават нови естетически форми или развиващи жанра, както и онези, отговарящи на определена социална необходимост.

Критичният патос доминира в представения текст и той има своите основания, не само заради това, че се е обвързал с тези на известни автори, но и поради специфичната самопротиворечивост на съвременната социална действителност. Разбира се, критиката има за задача да разкрие противоречията, но тя няма да ги обясни, ако се задържи само дотук, ако не експлицира и необходимостта, която ги поддържа. Ще се опитам да формулирам определени приноси на настоящата дисертация като ги представя през такава гледна точка.

Функционалността на културата в масовото общество може да се определи по няколко измерения. Първо, тя отговаря на потребностите от разнообразна и сложна ориентация в условията на необходимост от усвояване на различни роли, които се променят в зависимост от ситуацията, бързите промени в характера на производството, начина на живот и т. н. Разбира се, това става в по-голямата си част чрез „банализирането” и опростяването на обяснителните причини и обстоятелства. Като се обръща към ниските и всекидневни сфери на поведението, масовата култура утвърждава разбираеми и стереотипни представи за човешките отношения, които не изискват усилия от страна на човека за преодоляване на самия себе си. Тя се обръща към жизнените инстинкти, които

работят като условия за постоянното осигуряване на живота. По този начин първичната функция на тази култура е да осигури социализацията и виталността на човека в условията на усложнената, променлива, неустойчива и несигурна среда на неговото съществуване, да го научи на новите социални роли и ценности, начини на регулация на своето поведение и дейност в разнообразната обстановка, на снемане на психическото напрежение и решаване на конфликтните задачи.

Друга важна функция на масовата култура е да удовлетворява потребността от рекреация и откъсване на индивида от интензивната надпревара в сферата на „житейския успех”. Тази култура се изгражда не само на основата на такива развлекателни жанрове като естрадата, комедията, комиксите, зрелищния спорт и др. Нейният най-съществен механизъм представлява постоянно разширяващото се потребление в най-различни сфери, което осигурява макар и унифициран, но постоянно обновяван и вариентен начин на живот. Силата на масовата култура се съдържа още и в това, че тя не е отделена нито от потреблението в най-широкия смисъл на думата, нито от самия начин на живот. Храната, облеклото, жилището, битовата техника, предметите за ползване, предметите на изкуството, образованието – всичко идва при човека чрез механизма на масовата култура, в която нормативните и престижните страни са преплетени с функционалните. Дори в очите на представителите на елита духовният продукт или производението на изкуството придобива ценност само дотолкова, доколкото е обект на масово търсене. Непризнатите гении излизат от мода. Тяхното място заемат кумирите и идолите, произведени от „фабриките на мечтите”.

Самооценката за приносните моменти на дисертацията е изложена в 9 пункта, които визират кохерентността на едно критично отношение към различните проекции на масовата култура. Категорично смятам, че приносните моменти са реални и достатъчно ясно разкриват самостоятелният и иновативен характер на дисертационния труд.

Въпросът ми е: защо в текста отсъства, дори под формата на бележка, каквото и да е споменаване на съвременни автори, които също имат съществен принос в критиката на масовата култура, но които незаслужено пренебрегваме, като ги отнасяме към традицията на „източния марксизъм”?

Заключение: Като имам предвид конкретните резултати в безспорно перспективното и иновативно направление на изследването на западноевропейската критична теоретична рефлексия върху проблемите на масовата култура, убедено препоръчвам на уважаемото жури по философия да присъди на Боряна Чавдарова Ангелова – Игова образователната и научна степен „доктор по философия”.

София, 14.03.2012 г.

Доц. д-р Х. Паницидис